

Az aspektus a lengyel és a magyar nyelvben: harmónia — diszharmónia

Az igeaspektus léte a magyar nyelvben ma már általánosan elfogadottnak tekinthető. Ez a megállapítás talán csak annyival egészíthető ki, hogy a magyar nyelvben a szláv nyelvekkel (pl. a lengyellel) ellentétben általánosabb az aspektualitásnak az akcióminőség oldala felől történő megközelítése. „Az igeszemléletnek az akcióminőséggel való összefonódása annyira szoros, hogy egyes nyelvekben csak az egyiknek, másokban csak a másiknak a létezését ismerték el. A szláv nyelvek tudományára az aspektológiai megközelítésű leírás jellemző, a magyar nyelvtudományban inkább az akcióminőség szerinti különbségtevés terjedt el” — mondja JÁSZÓ ANNA (A magyar nyelv könyve. Trezor kiadó, Bp., 1994. 202).

A fenti idézetből olyasvalami is kiolvasható, hogy a lengyel és a magyar nyelv az aspektus szempontjából lényegében azonosan viselkedik, s különbség csak abban van, hogy a lengyel, illetve a magyar leíró nyelvészeti hagyomány ezt a jelenséget más-más irányból közelíti meg. Ha a lengyel tankönyveket vagy szótárakat szemügyre vesszük, valóban az az érzésünk támadhat, hogy a lengyel aspektuspárok viszonylag könnyen megfeleltethetők a magyar alapigéből és annak igekötős származékából álló ige pároknak. Ezt a meggyőződésünket erősítheti például STEFAŃCZYK magyarok számára íródott lengyel nyelvtana: „w języku węgierskim, cechującym się silnie rozwiniętą prefiksacją, można odnaleźć wiele analogicznych par czasownikowych, gdzie przedrostek nie zmienia znaczenia czasownika, lecz jedynie w nieco inny sposób umiejscawia je na deixis czasowej, np.: felejtani — elfelejtani, várni — megvárni, csinálni — megcsinálni. Innymi słowy — istnieją w języku węgierskim przedrostki czasownikowe, które w pewnym sensie wyrażają aspekt” — [„a magyar nyelvben, amelyet igen fejlett igekötőrendszer jellemez, sok lengyelhez hasonló ige pár található, amelyeknél az igekötő nem változtatja meg az ige lexikális jelentését, csak más időszerkezetet jelöl... Másszóval tehát a magyarban léteznek olyan igekötők, amelyek bizonyos értelemben aspektusjelentéseket fejeznek ki”] (STEFANŃCZYK, A mai lengyel nyelv leíró nyelvtana. I. rész. Alaktan. KLTE, Debrecen, 1996. 127). — Érdemes itt hivatkozni egy 1968-as kiadású lengyel nyelvkönyvre is, amelyben a lengyel ige párok mellett a magyar megfelelőik is szerepelnek (KERÉNYI — SZABÓ — VARSÁNYI, Lengyel nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 235):

Folyamatos cselekvés	Befejezett cselekvés	Folyamatos cselekvés	Befejezett cselekvés
<i>czytać</i>	<i>przeczytać</i>	<i>olvasni</i>	<i>elolvasni</i>
<i>czekać</i>	<i>poczekać</i>	<i>wárni</i>	<i>megvárni</i>
<i>iść</i>	<i>pójść</i>	<i>menni</i>	<i>elmenni</i>
<i>kupować</i>	<i>kupić</i>	<i>wásárolni</i>	<i>megvásárolni</i>
<i>znajdować</i>	<i>znaleźć</i>	<i>találni</i>	<i>megtalálni</i>
<i>nosić</i>	<i>nieść</i>	<i>hordani</i>	<i>vinni</i>
<i>pomagać</i>	<i>pomóc</i>	<i>segíteni</i>	<i>megsegíteni</i>

A fentiekhez több megjegyzés is kívánkozik: az első, hogy amint az látható, az említett tankönyvben a *nosić* — *nieść* igék aspektuspárként szerepelnek, jóllehet a lengyelben mindkét ige folyamatos szemléletű, hasonlóan ahhoz, ahogy a magyar *visz* — *hord* opozíció is megmaradhat a folyamatos szemléleten belül, vö. *viszi a vizet az aratóknak* — *hordja a vizet az aratóknak*. A különbség közöttük abban áll, hogy amíg a *nosić* ige jelentésében irányvektort nem tartalmaz (s kifejezhet általános értelemben vett, de gyakori cselekvést is), a *nieść* ige határozott irányú cselekvést jelöl. A két ige összekeverése a nyelvtanulóknál ma is gyakori (vö. pl. BÁRKÁNYI, A lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknél. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól. 4. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Bp., 1984. 146). Más kérdés, hogy a lengyelben a két ige egy nagyobb akcióminőség szerinti igecsoport tagja, míg a magyar *visz* — *hord*, *megy* — *jár* szembenállások, legalábbis szinkron tekintetben formai szempontból esetlegesebbek. Érdeemes megfontolni azt is, hogy míg a magyarban esetenként a mondat egésze befolyással lehet az aspektusértékre, a lengyelben a *nosić* — *nieść* igék folyamatos aspektusértéke a mondatától független.

Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy a lengyel *znajdować* (impf.) : *znaleźć* (pf.) aspektuspárnak a magyarban a *talál* — *megtalál* pár felel meg. A lengyelben ugyanis a *znajdować* : *znaleźć* egymásnak teljes értékű aspektuspartnerei, míg az említett magyar igék között lexikai jelentés tekintetében eltérés mutatkozik: a *talál* általában véletlenszerű eseményt jelöl, a *megtalál* azonban az esetek többségében egy tudatos cselekvés (a keresés) eredményes végét. Persze a *megtalál* igével kifejezhetünk véletlenszerű eseményt is: *teljesen véletlenül találtam meg egy rég elveszett kulcsot*. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar *talál* — *megtalál* opozíciót nem elegendő a *talál*-ra vonatkoztatott véletlenszerűséggel jellemezni. Fontosabb kritérium ennél, hogy a *talál* tárgy nem specifikus, a *megtalál* tárgy viszont specifikus (sokszor határozott avagy határozatlan, de e g y e d i). Ráadásul mindkét magyar ige befejezett, szerkezetük pedig pontszerű időszerkezet. A lengyel *znaleźć* megfelelője nemcsak a magyar *megtalál*, de a *talál* is lehet: „*Mam nadzieję, że znajdziesz dla mnie wolną godzinę jutro przed południem?*” — „*Remélem, találasz számomra holnap délelőtt egy szabad órácskát*” (J. Andrzejewski: *Idzie skacząc po górach* [Jó, hegyeken szökellve]; ford. Murányi Beatrix). A „szóalak szintű megfeleltetés” ebben az esetben megegyezik azzal a modellel, amelyet JÁSZAY a lengyelrel korreláló orosz *находить* — *найти* pár kapcsán bemutat (JÁSZAY — TÓTH, Az orosz igeaspektusról — magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987. 57):

znajdować (impf.)   □   →   *talál* (pf.), *megtalál* (pf.)
znaleźć (pf.)

A lengyel *pomagać* — *pomóc* szemléletpárnak megfeleltetett magyar *segíteni* — *megsegíteni* sem teljes értékű partnerei egymásnak. A lengyel *pomóc* alakjait ugyanis igen ritkán fordíthatjuk a magyar *megsegíteni* igével: *Zaraz ci pomogę — Mindjárt segítek neked/*megsegítlek*. A magyar *segít* esetében eleve különbséget kell tenni a *segít vkinek* és a *segít vkit* szerkezetet. Az utóbbi alapvetően folyamatos: *segíti a testvérét*, az előbbi neutrális: *segít rendet tartani*, *majd segíték kivinni a kukát*, *segítettem kivinni a kukát* (PÁTROVICS, P., Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. Szerk. BAŃCZEROWSKI JANUSZ. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Bp., 2000. 312).

A fentieket figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy a magyar szimplex ige és annak igekötős származéka, valamint a lengyel prefixális párok közötti strukturális hasonlóság alkalmas kiindulópontja lehet-e a lengyel aspektusjelenség magyarozatának, jobb megértésének? Kétségtelen, hogy bizonyos típusú igéknél a lengyel és a magyar szerkezetek között létezik analógia: *Janina gotowała mięso pół godziny. — Janina fél óráig főzte a húst.* vs. *Janina ugotowała mięso w ciągu pół godziny — Janina fél óra alatt megfőzte a húst.* (Ez főként azokat az igéket érinti, amelyekről PETE ISTVÁN úgy vélekedik, hogy azok az egész mondat aspektusát meghatározzák, pl. *csinál-megcsinál, ír-megír, főz-megfőz, szárad-megszárad, magyaráz-megmagyaráz, olvas-elolvas* (PETE, Mondataspektus vagy igeszemlélet?: Nyr. 1994: 223). Ugyanakkor ez a megfelelés — ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről — csak részleges, mivel az igéknek csak bizonyos körére és csak múlt időben érvényes. WACHA BALÁZS hívta fel evvel kapcsolatban a figyelmemet arra, hogy határozott, illetve specifikus tárgy szükséges ahhoz, hogy pl. a magyar *főz* *dominánisan* folyamatos legyen: *Főzte a levest, főzi a levest*; határozatlan, nem specifikus tárgy esetén a szerkezet értéke neutrális vagy akár befejezett is lehet: *Ebédre krumplilevest főzött*. Tegyük ehhez még hozzá, hogy számos esetben a lengyel szimplex igének a magyarban igekötős ige felel meg, és fordítva: a magyarban szimplex igét találunk akkor, amikor a lengyel igekötős igét használ: „*Na przykład nie chciał s i a d a ć*” — „*Például nem akart leülni*” (J. Putrament: Świąta kula [Szent golyó]; ford. Bába Mihály), „*A doktor nie miał wielkich wymagań, lubił dobrze zjeść ...*” — „*A doktornak nem voltak nagy igényei, szeretett jól enni,...*” (J. Iwaszkiewicz: Tatarak [A kálmosvirág]; ford. Cservenits Jolán), „*I jednak popada w lekkie popłoch, gdy zerknąwszy z ukosa ku Ortizowi, czuje na sobie jego spojrzenie.*” — „*De azért enyhe pánikba esik, amikor szemé sarkából Ortizra sandítva, megérzi magán annak tekintét.*” (J. Andrzejewski: Idzie skacząc po górach [Jó, hegyeken szökellve]; ford. Murányi Beatrix).

Néhány esetben a magyarban mindkét változat elfogadható: *Pytala go, co lubi czytać, ...?* — *Megkérdezte/kérdezte, mit szeret olvasni?* Amint az a fenti példából is látható, a magyarban a befejezettség nem köthető kizárólagosan az igekötőkhöz, ez a tartalom gyakran szimplex igével is kifejezhető.

Az alábbi példákban a magyar alapige perfektív jelentést hordoz (jegyezzük meg, hogy a lengyel alapige evvel ellentétben az esetek többségében folyamatos aspektusú): *Meglátogattam a barátnőmet és ittam nála egy pohár bort. — Odwiedziłem przyjaciółkę i wypilem u niej lampkę wina. Darek az étteremben cigánypecsenyét rendelte. — Darek w restauracji zamówił pieczeń cygańską. Tegnap új kocsit vettem. — Wczoraj kupilem nowy samochód.* Ennek kapcsán jegyezzük meg még meg, hogy bár a fenti mondatokban az *iszik* és a *rendel* egyaránt befejezett aspektusértékkel jár, ugyanakkor a *rendel* esetében ez az ige alapvető lexikális jelentéséhez kötődően a preferált aspektusérték, míg az *iszik* esetében az aspektusérték nagyobb mértékben függ a mondat szerkezetétől, a tárgy jellegétől (határozott, ill. határozatlan), valamint egyéb szórendi körülményektől. Ugyanaz az ige vagy igealak a szórendi helyzettől függően

gyakran eltérő aspektusértékű felhasználásokat eredményez (vö. *Itta a bort: folyamatos — Ivott egy kis bort: befejezett*).

Bizonyos esetekben (ez főként ingresszív jelentésben van így) a lengyel igekötős perfektív igének a magyarban megintcsak szimplex ige felel meg. A magyarban ilyenkor a befejezett jelentésre a kontextus utal, a lengyelben azonban (csakúgy mint az oroszban) ez nem elegendő, szükség van a befejezettség explicit morfológiai jelölésére is (JÁSZAY — TÓTH i. m. 56). *Mihelyst odaért az óvárosba, azonnal inni akart. — Jak tyłko przyszedł do starego miasta, natychmiast zechciało mu się pić. A barátja temetésén hirtelen fájdalmat érzett. — Na pogrzebie przyjaciela nagle poczuł ból. ...és akkor egyszerre csak szózatot hallottam az égből — ...i wtedy usłyszałem głos z nieba.*

Nem teljes a megfelelés a két nyelv között akkor sem, amikor a múltban ismétlődő lezárt cselekvéseket kell kifejezni, de az kétségtelen, hogy a magyar és a lengyel közötti egyezés ezen a téren nagyobb mértékű, mint a magyar és az orosz közötti. Amint az köz tudott, a magyarban a múltban ismétlődő lezárt cselekvések kifejezésére befejezett igét használunk: *Többször is átírtam a fogalmazást, mielőtt visszaadtam Évának. — Wiele razy przepisałem/przepisywałem wypracowanie, zanim oddałem go Ewie. — Я много раз переписывал сочинение, прежде чем отдал его Еве.* Az oroszban ilyen jelentésben kötelezően a másodlagos imperfektíváció útján létrejött alak szerepel. A lengyelben viszont használható a befejezett, de a másodlagos imperfektíváció útján létrejött alak is (amennyiben ilyen létezik).¹

A két alak közötti különbség abban áll, hogy míg a másodlagos imperfektíváció útján létrejött alak a cselekvések időbeli elnyújtottságát hangsúlyozza, a perfektív ige a cselekvéssorozat eredményességét és lezártágát emeli ki. A lengyelben a perfektív ige a múltban lezajlott többszöri cselekvés jelölésére a másodlagos imperfektívumnál gyakrabban fordul elő, ez pedig arra mutat, hogy a magyar és a lengyel aspektushasználat között ezen a területen létezik bizonyos harmónia (PÁTROVICS, Итеративность и выражение повторяемости в прошлом в русском, украинском и польском языках. In: *Studia Russica XVII*. Szerk. TATÁR BÉLA. Bp., 1999. 86; Uő.: *Polono-Hungarica* 8. 2000: 311). Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a magyarban gyakran az igekötő a befejezett aspektustartalom hordozója, hiánya pedig sok esetben az ige folyamatosságára mutat. A magyar nyelvnek ez a tulajdonsága és az a tény, hogy egyes alapigék és azok igekötős származékai a megfelelő szláv (lengyel) igepárokhoz hasonló típusú szerkezeteket alkotnak, kiindulópont lehet bizonyos aspektuális oppozíciók megfeleltetésénél, főként ha meggondoljuk, hogy a lengyel és a magyar nyelv között bizonyos hasonlóság még a múltbeli ismétlődés és befejezettség kapcsolatának jelölésénél is fennáll.

Ugyanakkor nem helyes, ha ezt az analógiát általánosítjuk, mivel az csak bizonyos lengyel és magyar szerkezetek között létezik, s korántsem érvényes a lengyel és a magyar aspektusrendszer egészére. Figyeljük meg, hogy — amint erre már többen is rámutattak

¹ Míg a *przepisać* ige esetében létezik a másodlagos imperfektíváció útján létrejött *przepisywać* alak, a *przeczytać* igének nincs *przeczytywać* alakja, vö. *kilka razy przeczytał artykuł*, de nem: **przeczytywał artykuł*. A lengyelben hasonló jelentésben a *czytać* ige is használható: *kilka razy czytał artykuł* (ebben az esetben azonban nem biztos, hogy a cselekvés eredményes volt, illetve lehet, hogy a cselekvést végző személy nem minden esetben olvasta végig a cikket (ZAGORSKA BROOKS, *Polish reference grammar*. Mouton, The Hague—Paris, 1975. 235). Jegyezzük meg, hogy az orosz nyelvben a lengyelvel ellentétben létezik a *перечитывать* (de a *прочитывать*) alak is, vö. *Он несколько раз перечитывал статью.* (PÁTROVICS, *Kompenzációs tendenciák az orosz és a lengyel aspektus viszonylatában*. In: *Polono-Hungarica* 7. Szerk. BAŃCZEROWSKI JANUSZ. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Bp., 1995. 110).

(JÁSZAY—TÓTH i. m. 54; PÁTROVICS: Polono-Hungarica 8. 2000: 312) — a jövő időt jelölő szerkezetek között a két nyelvben nincs strukturális hasonlóság: *prze czyta m książkę — el fogom olvasni a könyvet*, „*Tylko jedno wielkie drzewo stoi, tam- tędy teraz przejdzie, minąwszy drogę do Wilka.*” — „*Csak egy fa áll ott, arrafelé fog most menni, elhaladva a wilkói út kiágazása mellett.*” (J. Iwaszkiewicz: *Panny z Wilka* [A wilkói kisasszonyok]; ford. Murányi Beatrix). A lényegyet tekintve arról van itt szó, hogy a lengyel befejezett igéknek nincs összetett jövő idejük, a magyar megfelelőknek lehet, illetve van, még ha ennek használata fakultatív is, illetve ha a magyar nyelvtanok nem egységes formában jellemzik is ezeket: *meg fogja mondani, el fogja olvasni*. Ebben a befejezett értékű összetett jövő hiányában, vagy ha úgy tetszik, lehetőségében áll lényegében az alapvető strukturális különbség. Nehezebb azonban különbségként vagy azonosságként elkönyvelni a következőket: a magyarban lehetséges (még ha nem is túl gyakori) a (talán éppen) *olvasni fogja a könyvet* vs. *el fogja olvasni a könyvet*, illetve a (majd) *olvassa a könyvet* vs. *elolvassa a könyvet* szembenállás jövőre vonatkoztatott használata. A magyarban és a lengyelben tehát láthatólag nem esik egybe a lehetséges oppozíciók száma és szerkezete, de vannak hasonló vonások is.

Amíg a magyar igekötők és a lengyel prefixumok közé nem tehető minden esetben egyenlőségjel, a lengyel *-ywa-/-iwa-* és a magyar *-gat/-get* képző között, úgy tűnhet, jóval szabályosabb a megfelelés: *czytywać — olvasgat, pisywać — írogat, grywać — játszogat*. Ez valóban így van, ugyanakkor jegyezzük meg, hogy az *-ywa-* szuffixumot tartalmazó, iteratív cselekvést jelölő formák a lengyelben aránylag ritkán fordulnak elő, mert helyettük gyakrabban szerepel az alapige esetleg egy a cselekvés ismétlődésére utaló határozószóval kapcsolódva: *Nie czytuje/czytam tego tygodnika. — Nem (?)olvasgatom/olvasom/szoktam olvasni ezt az újságot. (Często) pisuje/Często piszę do babci. — Gyakran írok/(?)írogatok a nagymamának.* (PÁTROVICS, Итеративность и выражение повторяемости в прошлом в русском, украинском и польском языках. In: *Studia Russica XVII*. Szerk. TATÁR BÉLA. Bp., 1999: 82—7). Úgy tűnik, a magyarban a *-gat/-get* képzős forma inkább akkor használatos, ha a cselekvés ritka, vagy csökkent mértékű, ugyanakkor ezekben a szerkezetekben is használható az alapige, vö. *Od czasu do czasu/ czasami/ rzadko pisuje do babci. — Hébe-hóba/olykor-olykor/nagyritkán írogatok/írok a nagymamának.* Mindez igazolni látszik JÁSZAY megállapítását, aki szerint a magyarban a *-gat/-get* képző „lexikailag is terhelt”, hiszen „a cselekvés enyhe mértékének, könnyedségének” a jelentése rakódik rá (JÁSZAY—TÓTH i. m. 59).

Figyeljük meg azt is, hogy a magyarban sem kötelező az iteratív cselekvést a *-gat/-get* képzővel kifejezni, az alapige is elegendő, főleg azokban az esetekben, amikor az ige mellett szereplő határozószó is a cselekvés ismétlődő jellegét hangsúlyozza. Mindehhez tegyük még hozzá, hogy a lengyelben (és a szláv nyelvekben általában) az *-iwa-/-ywa-* szuffixumot tartalmazó iteratív jelentésű formák nem alkalmasak az aktuális jelenben zajló cselekvés kifejezésére (vö. PÁTROVICS: *Studia Russica XVII*. Bp., 1999: 83), míg a magyarban a *-gat/-get* szuffixummal ellátott igealakok használhatók ilyen jelentésben: „*Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*”² (Petőfi). Az iterativitás és a szemelfaktivitás kérdéséhez a magyarban FABÓ KINGA többször is hozzászólt (A gyakorító és mozzanatos képzők a mai magyar nyelvben: MNy. 1978: 53—64, A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII. 1989: 31—48).

Valamivel pontosabb megfelelést találunk a két nyelv között a disztributív igét tartalmazó szerkezetek esetében: *Posprzedał wszystkie swoje książki. — Eladogatta/eladta az összes könyvét. — Powypisywał wszystkie ważniejsze wyrazy*

² Az említett idézetre NYOMÁRKAY ISTVÁN professzor úr hívta fel figyelmemet.

z podręcznika. — *Kiirrogatta/kiírta az összes fontosabb szót a tankönyvből.* Ugyanakkor a szószerinti megfeleltetés itt sem kötelező (sőt néha nem is lehetséges): „*One przecie już stare, powychodziły pewnie za mąż.*” — „*Hiszen már öregek a lányok, biztosan mind férjhez mentek.*” (J. Iwaszkiewicz: *Panny z Wilka*), a disztributív jelentésre utalhatnak lexikai elemek (pl. *sorban, sorban egymásután, szép sorjában*) is.

A magyar nyelvben az igekötőknek (mindenekelőtt a már transzparenssé vált *meg*, az *el*, valamint az *agyon* prefixoid tartozik ide) és egyes képzőknek (pl. *-gat/-get*) komoly szerepük van bizonyos aspektustartalmak (perfektivitás, folyamatosság/ismétlődés) közvetítésében, így ezek alkalmasak arra, hogy egyes lengyel aspektusjelentéseket a magyarban kifejezzenek.

Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy ezek között a megfelelés, az egyes szerkezetek között fennálló esetenkénti analógia ellenére sem tekinthető rendszeresnek, s a lengyel igekötős perfektív igéknek a magyarban gyakran simplex igék felelnek meg, és fordítva. A lengyel prefixumok az aspektusjelentésekkel együtt igen gyakran járulékos szemantikai tartalmakat is hordoznak. Ezek bár a magyarban visszaadhatók, de az egyes igekötők között a megfelelés nem mindig rendszeres, s a prefigált igék szemantikai kapcsolódási lehetőségei nyelvenként eltérőek. Erre példák az alábbiak:

a) *Obrona przeciwnicza zestrzeliła samolot.* — *A légvédelem lelőtte a gépet.*

A lengyel *zestrzelić* ige olyan rezultatív cselekvést jelöl, amely a lövést leadó személynél térben feljebb elhelyezkedő vagy repülő állatokra, tárgyakra vonatkozik, tehát míg a *zestrzelić kaczkę, ptaka — kacsát, madarat lelőni* kapcsolatok helyesek, a **zestrzelić jelenia — szarvast lelőni* kifejezés a lengyelben szemantikailag kizárt, az említett magyar szerkezet lengyel megfelelőjében a *zastrzelić* igét kell használni.

b) *Szantażysta postrzelił policjanta.* — *A zsaroló meglőtte a rendőrt.*

A lengyel *postrzelić* és a magyar *meglőni* 'lőfegyverrel megsebesíteni' igék között úgy tűnik, szintén van szemantikai megfelelés (hacsak nem az ismert gyerekmondókát vesszük alapul: „*ez elment vadászni, ez meglőtte, ez hazavitte, ez megsütötte...*”, amelyben a következményekből: *hazavitte, megsütötte* nyilvánvalóvá válik, hogy tkp. az állat lelövéséről, azaz elejtéséről van szó).

c) *Policjant zastrzelił włamywacza.* — *A rendőr lelőtte a betörőt.*

A *zastrzelić* és a magyar *lelőni* között szintén van szemantikai átfedés, de a magyar *lelőni* ige használati köre kevésbé korlátozott, mivel — amint erre fentebb már utaltunk — az a lengyel *zestrzelić* megfelelőjeként is előfordulhat.

d) *Rozstrzelili szpiega.* — *Agyonlőtték a kémét.*

A lengyel *rozstrzelić* ige leginkább a magyar *agyonlőni*-vel fordítható, hiszen mindkét ige jelentése a 'vkit lőfegyverrel kivégezni' formulával írható körül. Míg azonban a magyarban állatokat, például egy kioregedett vadászkuttyát is agyon lehet lőni (bár az ige ilyen jelentésben csak ritkán használatos, vö. ÉrtSz. 1: 53), a lengyel igét csupán emberek esetében használjuk: *rozstrzelić zakładników, skazańca — túszoikat, elítéltet agyonlőni.*

Tekintsük most át, hogy az igekötőkön és a képzőkön kívül milyen más eszközökkel adható át a magyarban a lengyel aspektusjelentés. Amint arra a finn és a magyar kapcsán többen is felhívták a figyelmet, a bővítmény határozottsága vagy határozatlansága kapcsolatban van a megnyilatkozás aspektusával. Az aspektusról szóló szakirodalomban több helyen is találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy a hangsúlyos tárgynak a magyarban perfektíváló szerepe van (WACHA, Az igeaspektusról: MNy. 1976: 59—69; PETE, Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben: MNy. 1983: 137—49; JÁSZAY—TÓTH i. m. 54—5; BÁRKÁNYI i. m. 153 et al.). Ezt tehát szintén tekinthetjük egy olyan eszköznek, amellyel a lengyel

befejezett jelentés a magyarban visszaadható, vö. *pisalem list — levelet irtam* vs. *napisalem list — irtam egy levelet*. BÁRKÁNYI az említett példák kapcsán amellest érvel, hogy a hangsúlyos tárgy perfektiváló szerepének érdemes lenne külön gyakorlatokat szentelni a lengyel—magyar nyelvoktatásban (BÁRKÁNYI i. m. 155).

WACHA a jelenséggel kapcsolatban elmondja, hogy a hasonló magyar mondatokban a befejezettség legtöbbször az eredménytárgy (pl. *sütött egy kiflit*) vagy a megjelenített tárgy (pl. *vett egy szendvicset*) jelenlétének köszönhető, s hozzáteszi: „ilyen tárgy szereplése gyakran kizárja vagy szükségtelenné teszi az igekötő használatát, ha a szóban forgó tárgy határozatlan, vö. *Vett egy 'polcot : Megvette a 'polcot.*” (WACHA, A folyamatos szemlélet a magyarban. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp., 1994. 15).

Mindehhez tegyük azonban hozzá, hogy az *írt egy verset, írt egy levelet* típusú szerkezetek nemcsak befejezettként értelmezhetők, hanem folyamatosként is (éppen zajló, duratív és ismétlődő cselekvéseket is kifejezhetnek), ami nyilvánvalóvá válik, ha tágabb kontextusban helyezzük el őket: *Épp [írt egy levelet], amikor megszólalt a telefon.* — *Akurat [pisał list], gdy zadzwonił telefon.* — *Épp [írt egy verset], amikor Krisztina betoppant.* — *Akurat [pisał wiersz], gdy Krystyna wpadła. Egész nap [írt egy levelet].* — *Przez cały dzień [pisał list]. Minden nap [írt egy levelet].* — *Codziennie [pisał list].* A fenti példákban az *épp (akurat)* határozó a cselekvés aktuális voltát egyértelműsíti, míg az *egész nap (przez cały dzień)* a cselekvés durativitására, a *minden nap (codziennie)* pedig annak ismétlődő jellegére utal. Ugyanakkor a *Przez cały dzień pisał list* megfelelőjeként talán pontosabb a magyar: *Egész nap írta a levelet* mondat, amelyben az igés szerkezet (*írta a levelet*) az *írt egy levelet* szerkezethez hasonlóan aspektuálisan szintén kétértelmű, vö. *[Írta a levelet], amikor a lövés eldőrdült.* — *[Pisał list], kiedy rozległ się strzał.* vs. *Egy nap alatt [írta a levelet].* — *[Napisal list] w ciągu jednego dnia.* Az ismétlődést kifejező magyar mondat lengyel megfelelője nem egyértelmű, nem tudható ugyanis, hogy az illető minden nap ugyanazon a levélen dolgozott-e, vagy egy új levelet írt. Itt a lengyelben az 'egy' (*jeden*) szóval egyértelműsíthetünk. A lengyel mondatban a cselekvés ismétlődése ellenére befejezett igét használunk, ha a rezultativitást kívánjuk kiemelni (a lengyelben a cselekvés ismétlődése a múltban összefér a befejezettséggel): *Codziennie [napisał jeden list]*; hasonló megoldás a magyarban is lehetséges — *Minden nap [megírt egy levelet]*.

Az aspektusról szóló szakirodalomban gyakran előfordul az a megállapítás is, hogy az igekötő hangsúlyos helyzetben történő hátravetése a magyarban folyamatosságot eredményez (vö.: DEZSŐ, Tipológiai vizsgálatok. Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan. I. Újvidék, 1971. 20—1; JÁSZAY—TÓTH i. m. 60—3; KIEFER, Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Szerk. KIEFER F. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 833—4; MASZLOV, Очерки по аспектологии. Ленинград, 1984. 18—9; PETE, Az ige szemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben: MNy. 1983: 143; WACHA, Az ige aspektusról: MNy. 1976: 61—2, 66, Az aspektualitás és tanítása: Nyr. 1983: 157—8, A folyamatos szemlélet a magyarban 14; stb.). Vizsgáljuk most meg, mennyiben használható fel a magyar nyelvnek ez a szintaktikai tulajdonsága a lengyel folyamatos aspektusjelentés átadásakor.

A következő mondatokban a lengyel befejezett igének a magyarban szóeleji helyzetben álló igekötő, a lengyel folyamatos igének pedig hátravetett helyzetben álló hangsúlyos igekötő felel meg: *Przeszedłem na tę stronę i kupiłem sobie 'Przekrój'.* — *Atmentem a túoldalra és vettem magamnak egy „Przekrój”-t.* vs. *Gdy przechodziłem na tę stronę, potknąłem się i upadłem.* — *Amikor mentem át a túoldalra, megbotlottam és elestem.* A példák sora folytatható: *Wyszedłem na podwórko, i powiedziałem przyjaciółce, że bardzo ją kocham.* — *Kimentem az udvarra és megmondtam a barátnőmnek, hogy nagyon szeretem.* vs. *Właśnie wychodziłem*

na podwórko, gdy uroniłem sosjerkę. — Éppen mentem ki az udvarra, amikor elejtettem a szószótát. Reprezentacja kraju długo się przygotowywała do meczu, ale chyba dobrze się przygotowała, bo wygrała. — A válogatott sokáig készült fel a mérkőzésre, de valószínűleg jól felkészült, mert győzött.

Az igekötő hangsúlyos helyzetben történő hátravetése a magyarban valóban folyamatosságot (illetve aktualizált cselekvést, progresszivitást) jelez: *vö. éppen ment be vs. bement, éppen jött ki vs. kijött, éppen öntötte ki vs. kiöntötte, most beszél meg vele vs. megbeszéli, megbeszélte vele* stb. Ugyanakkor — amint erre JÁSZAY helyesen rámutat — ez az eszköz sem tekinthető univerzálisnak. Egyrészt, mert alkalmazása a magyarban nem kötelező jellegű, *vö. Miközben leszálltam/szálltam le a buszról megbotlottam. Gdy przepisywałem zadanie, zauważyłem w nim jeszcze kilka błędów. — Mikor ártírtam/írtam át a feladatot, észrevettem benne még néhány hibát.*, és csak a ki-jelentő módra érvényes (amennyiben az ige felszólító vagy feltételes módú, annak aspektusértéke az igekötő helyzetétől független, *vö. WACHA, A folyamatos szemlélet a magyarban... 14*). Másrészt bizonyos hátravetett igekötős igéket tartalmazó szerkezetek a magyarban nem elfogadhatók, míg a lengyelben előfordulhatnak (tehát az említett magyar szerkezetek nem alkalmasak a lengyel megfelelőik tükröztetésére: *już doczytywałem książkę, — *már olvastam végig a könyvet, już wyrastałem z koszuli — *már nőttem ki az inget* (*vö.: JÁSZAY—TÓTH i. m. 62—5; PÁTROVICS: Polono-Hungarica 8. 2000: 310—1*). Ezekben az esetekben a magyarban szerencsésebb a lexikai körülírás eszközéhez folyamodni, amellyel jelölhetjük, hogy a cselekvés éppen folyamatban van: *már a könyv utolsó lapjait olvastam/már majdnem végeztem a könyvvel/már vége felé jártam a könyvnek, már egyre szűkebb lett nekem az ing* stb.

A lexikai körülírás mint eszköz a lengyel aspektusjelentés visszaadásánál a magyarban más esetekben is szerephez jut: *vö. Marynarz długo wspinał się na maszt. — Sokáig tartott, amíg a matróz felmászott az árbocra. Zatrzymał się przez chwilę i westchnął. — Megállt egy percre és ajkát egy sóhaj hagyta el. Kiedy wstąpił do pokoju, Zosia już dopisywał swój list. — Amikor a szobába lépett, Zosia már levelének utolsó sorait írta/leveléből már csak néhány szó volt hátra.*

Jegyezzük meg továbbá azt is, hogy a posztpozitív helyzetben lévő igekötőnek a magyarban több funkciója is van. Egyes esetekben ugyanis nem a cselekvés folyamatosságára utal, hanem a mondat valamely részét (pl. bővítményeket, határozókat) emeli ki. A lengyelben ilyenkor a szórend megváltoztatásával utalunk a szóban forgó tartalomra: *vö. Tegnap elutaztunk Varsóba. — Wczoraj pojechaliśmy do Warszawy. (neutrális) vs. Tegnap utaztunk el Varsóba. — Do Warszawy pojechaliśmy wczoraj* (a hangsúly az időhatározóra *tegnap/wczoraj* helyeződik át). A hátravetett jelző ezenkívül egyes esetekben a cselekvés általános jellegére is mutathat: *rúgott már be vodkától, ment már ki a lányáért az állomásra*. Ugyanez az eszköz jelölheti a cselekvés ismétlődő jellegét is: *rendszeresen vettem be gyógyszert, mindig tettem el sárgabarackot augusztusban*. Ezekben az esetekben az egyes aspektuális tartalmak kifejezésében természetesen nemcsak az igekötő helyzetének, de a határozóknak (pl. *mindig, rendszeresen*), a kontextusnak és a hangsúlynak is szerepe van. WACHA felhívja rá a figyelmet, hogy az ilyen típusú aspektuális egységekben egy, esetenként két erős hangsúly is előfordul: „**Ment** már a nővéréhez” *busszal*. (A folyamatos szemlélet a magyarban 15).

A lengyel folyamatos aspektusjelentések visszaadásánál sok esetben szerepe lehet a *felé* toldaléknak vagy névutónak is, amely mintegy támogatja a folyamatos jelentést (*vö. WACHA uo. 14*): *kiedy się przybliżał do domu — ahogy jött hazafelé, szedł ku miastu — ment a város felé, dzień miał się ku końcowi — a nap a vége felé közeledett*. A *felé* ha-

tározónak még nagyobb szerepe van a folyamatosság kifejezésében egyes magyar nyelvjárásokban. Az északkeleti területeken (főként Szatmárban) a *felé* (*fele*) alakot akkor használják, ha az igekötős igét akarják vele folyamatossá tenni: „*Az erdőjibe ety kigyóú et* (evett) *mekfele egy békát.*”, „*Az asszony is ot fele hagyta má.*”, „*Eggyik hozta a sárd befele, a másik kente ráfele.*” (KÁLMÁN, Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Bp., 1977. 58).

A magyarban nem mindig fontos, hogy a fordítás aspektuális jellege minden tekintetben a lengyel eredetit tükrözze. Néhány esetben a lengyel és a magyar változat között aspektuális szempontból diszharmónia tapasztalható: „*O, Jean przyjechał!*” (befejezett, prefigált, illatív jelentésű, pontszerű eseményt kifejező ige) — „*Hohó itt van Jean!*” (J. Andrzejewski: *Idzie skacząc po górach.*) — folyamatos állapotjelző ige, a magyarban a lengyel befejezett ige által létrehozott állapotot tekintette fontosabbnak a fordító, a lengyel igének aspektuálisan adekvát magyar nyelvű megfelelője a *megjött* ige lehetett volna. Ellenpélda is hozható, a következő idézetben ugyanis a lengyelben állapotjelző (a jelenkori állapot a fontos), folyamatos igét találunk lexikai szerkezetben, míg a magyarban befejezett, mutatív jelentésű, rezultatív ige jelöli ezt a tartalmat: „*Wyszędł, ale teraz to już jest las*” — „*Felkaptatott, de a sarjerdő már erdővé nőtt.*” (J. Iwaszkiewicz: *Panny z Wilka*). Lássunk további példákat:

a) „*...Jean Clouard, wykorzystując sprawność młodzieńczego ciała, zdołał się przebić przez stan oblężenia, w jakim się znalazł wysiadając z auta.*” (befejezett, mutatív, illativitást kifejező ige) — „*...Jean Clouard-nak, kiharaszálva ifjú teste fürgeségét, sikerült áttörnie az ostromgyűrűn, amely körülfogta, mikor kocsiából kiszállt.*” (J. Andrzejewski: *Idzie skacząc po górach*) — folyamatos, durativitást kifejező ige, aspektuálisan adekvát megfelelő lehetett volna a *került* ige, pl. így: *amelybe került*.

b) „*Konie od razu były zmobilizowane, nie miano go czym odesłać na stację, zresztą, tyle razy przychodzi i liodchodził piechotą.*” (két folyamatos ige iteratív jelentésben), — „*A lovakat rögtön elrekvirálták, nem mehetett kocsival az állomásra, különben is elégszer megtette már az utat gyalog.*” (J. Iwaszkiewicz: *Panny z Wilka*) — lexikai körülírás befejezett igével, a határozó a lezárult cselekvések múltbeli ismétlődésére mutat.

c) „*Tym sposobem znalazł się w podróży.*” (befejezett, mutatív jelentésű igét tartalmazó lexikai szerkezet) — „*Így kerekedett fel.*” (J. Iwaszkiewicz: *Panny z Wilka*) — befejezett illatív jelentésű, inchoatív ige.

d) „*...nie spotkał nikogo, nikogo od owych wakacyj, i nie wiedział nic o miejscu do którego teraz szedł.*” (folyamatos mozgásige konkrét irányvektorral) — „*...senkit, senkit nem látott a régi szünidők óta, és semmit sem tudott arról a helyről, ahová most elindult*” — befejezett ingresszív ige, lexikai körülírással: pl. *ahová most tartott*, aspektuális adekvátságot lehetett volna elérni (J. Iwaszkiewicz: *Panny z Wilka*).

e) „*...ponieważ jej kujących ogników oczekiwał, więc rozczarowany, że spudłował...*” (befejezett, pillanatnyi cselekvést kifejező ige), „*...mivel pedig ő bős szikrákra számított, most csalódottan a kudarc miatt...*” (J. Andrzejewski: *Idzie skacząc po górach*) (lexikai körülírás), „*...csalódottan, mivel célt tévesztett...*” (a 2. változat, amelyben a befejezett ige lexikális szerkezetben szerepel, aspektuális szempontból, de főként szerkezetileg jobban tükrözi a lengyel eredetit).

Ezek az anomáliák nemcsak abból fakadnak, hogy a magyarban nem kötelező a lengyel aspektusjelentést minden esetben kifejezni (bár, amint fenti megjegyzéseinkből is kitűnik, ez minden esetben megtehető), s a fordítók stiláris vagy egyéb szempontokat követve nem a lengyel aspektusjelentésnek legpontosabban megfelelő formákat választották. Példáink mindezen túl arra is rávilágítanak, hogy a lengyel aspektusformák a magyarban adott esetben többféle módon is értelmezhetők.

Mindez még nyilvánvalóbbá válik, ha egyes lengyel folyamatos igét tartalmazó szerkezeteket egymástól eltérő, tágabb kontextusokban helyezünk el, s ezek visszaadási lehetőségeit vizsgáljuk a magyar nyelvben. Álljon erre itt most példaként a *naprawiał samochód* kifejezés, amelynek a kontextustól függően többféle jelentése is lehet.

1. Tényközlő jelentés ('javította már meg'): *Józek już i wcześnie [naprawiał samochód], gdy z silnikiem coś nie było w porządku. — Józsi korábban is javította már meg az autót, ha a motorral valami nem volt rendben.*

2. Aktualizált jelentés ('éppen javította'): *Józek [naprawiał samochód], gdy w warsztacie nagle wysiadł prąd. — Józsi éppen autót javított, amikor a műhelyben hirtelen kiment az áram.*

3. Iteratív jelentés ('többször is javította'): *Józek często [naprawiał samochód/samochody] — miał takie hobby. Józsi gyakran javított autót/autókat — ez volt a hobbyja.* (ebben az esetben pl. a többes számú tárgy támogatja az iterativitást).

Összességében megállapítható, hogy a lengyel aspektusjelentések visszaadására szolgáló eszközök a magyarban lehetnek igezők vagy egyes szuffixumok, amelyek azonban a lengyel aspektusjelentések tükröztetésére — amint azt láthattuk — csak bizonyos esetekben és csak korlátozott mértékben alkalmasak. Az aspektusjelentések kifejezésében jelentős szerepet játszanak a magyar nyelvben a szintaktikai eszközök is. Ilyennek minősül például az igező hangsúlyos helyzetű hátravetése a folyamatosság vagy a hangsúlyos tárgy a perfektivitás jelölésére, de ezek szintén nem tekinthetők univerzálisnak. Végül a magyar nyelvben az aspektusjelentés kifejeződhet lexikai körülírással, határozókkal, de utalhat rá a tágabb kontextus is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az aspektusjelentés kifejezése a magyarban — a lengyelével ellentétben — nem kötelező (vö. PÁTROVICS: Polono-Hungarica 8. 2000: 311), s az erre szolgáló eszközök nem rendszerek, hanem sokszor alkalmi jellegűek, egyediék.

PÁTROVICS PÉTER

Aspect in Polish and Hungarian: harmony and disharmony

This paper is a chapter from the author's PhD thesis entitled „Aspect in Polish, German and Hungarian. The German and Hungarian functional equivalents of aspectual meanings in Polish”. This material has also been presented as a talk at a session of the Society of Hungarian Linguistics in May 2001. The article enumerates and discusses the means by the help of which Polish aspectual meanings can be expressed in Hungarian. They are the following: verbal prefixes, suffixes, syntactic constructions and paraphrases. The author comes to the conclusion that the expression of the aspectual meanings in Hungarian is not compulsory and the means serving for the expression of such meanings are not as systematic as they are in Polish.

PÉTER PÁTROVICS